

Állatalakos kulcsnyelek Pannoniában.

Adatok a brigetiói bronzöntő műhelyek működéséhez.

(Ide tartozik a VI—XIII. tábla.)

A hódmezővásárhelyi református gimnázium régiségtára már közel ötven éve őriz egy „bronzfogantyús vaskulcsot (VI. t. 1 a—b., VII. t. 1 a—c.); a fogantyú ülő oroszlánt ábrázol, amint zsákmányát, özfejet a szájában tartja”.¹ Az érdekes tárgyat eddig senki nem tette tanulmány tárgyává. Nem találjuk külön megemlítését a gimnázium történetéről szóló kötetnek a régiségtárról írt fejezetében sem.² Mint-hogy azonban a gyűjtemény római tárgyai, amelyek nem a város környékén végzett ásatásokból származnak, csaknem kivétel nélkül Ószőnyből és Matók Béla ajándékaként kerültek oda, feltételezhetjük, hogy a díszes és figyelemreméltó római kulcs is Brigetióból jutott mai őrzési helyére.

A kulcs két, egymástól anyagban is különböző részből áll: a vas-szárból és tollból, melyet itt-ott alaposan kikezdett már az idő, és a bronznyélből, mely teljesen ép, és ritka szép zöld patinája is sértetlen. A kulcs, minden kicsinysége mellett is — teljes hossza 10.7 cm, a bronz-nyél 7.8 cm hosszú, — a hazánkban előkerült római bronz-öntvények egyik igen érdekes emléke, annál is inkább, mert nem áll társtalanul egymagában Pannonia bronz tárgyai között.

A kulcs vasból készült részéről és a vele egykor felnyitható zár-ról ez alkalommal nem kívánok szólni, mert messzevezetne az elem tű-zött feladattól. Fordítsuk figyelmünket inkább a bronz-nyélre, mely mint már fentebb láttuk, fekvő oroszlánt ábrázol, szájában a zsák-mányul ejtett állat fejét tartja. (VI. t. 1 a.) Az oroszlán teste levél-kehelyből nő ki, melynek szirmai az akantusz leveleire emlékeztetnek. A kelyhet a vasnyéllal négyszög alakú, hármastagozású keskeny hüvely kapcsolja össze, melynek közepét a más bronz emlékekről is jól ismert font kötél motívum díszíti. Az oroszlán négy lábát előre-

¹ Párduez Mihály: „A hódmezővásárhelyi református gimnázium régiség-gyűjteménye”. Dolgozatok XIII. (1937) 105. l. skk.

² „A hódmezővásárhelyi ev. ref. főgymnasium története”, szerkesztette Futó Mihály igazgató, 1897. „Érem- és régiséggyűjtemény”, 392—405. l.

nyújtva fekszik. Hatalmas fejét, mely testének csaknem fele, az afrikai berber oroszlán alkatának megfelelőleg, hosszú és dús, csomókba szedett sörény borítja; és ebből kissé stilizáltan, apró palmettához hasonlóan emelkedik ki két füle. A fej többi része is természetihven és ügyesen van mintázva. A kitátott szájából előcsillan az állat hatalmas szemfoga; az erőteljesen mintázott orr alatt vastag bajusz látszik. Szeme nyitott, a szemcsillagok vájtak. Lábai izmosak, a lábfejek a karmok erősen tagoltak. A testet egész felületén finoman vésett, párhuzamos vonalokból álló szőrzet borítja, mely alatt a bordák tűnnek elő. Nagy bojtban végződő farka a két comb között vágódik hátára és hull az állat jobb oldalára. (VI. t. 1 b.) Hasát ékalakban összefutó és nyilván ismét szőrzetet utánozó vonalak díszítik. (VII. t. 1 b.) Szájában antilop³ fejet tart. (VII. t. 1 c.) Az antilop egyik füle már félig eltűnt az oroszlán szájában, a másik még egészében látható; homlokán apró szarvak dudorodnak. Az antilop feje is jól mintázott, azonban meg sem közelíti az oroszlán művészi ábrázolását.

Ebbe a fogantyúba van beépítve a már említett vasból készült tulajdonképpeni kulcs, melynek tolla derékszögben hajlik meg és a római kulcsok ismeretes típusát képviseli.⁴

Nyilvánvaló, hogy e bronz, oroszlánalakos kulcsnyél azok között a hasonló állatalakos díszítésű kulcsnyelek között, melyekkel a külföldi múzeumokban is sok helyütt találkozunk, igen előkelő helyen áll mintázásának az átlagon felülemelkedő művészi szintje és csorbítatlan épsége miatt. A kis alkotás mai hatását még emeli a már említett gyönyörű zöld patina, mely ma is sértetlenül vonja be az egész felületet.

A mint fentebb említettük, a kulcs minden valószínűség szerint Brigetióból való, és nyilván a régebben olyan gyakori rablóátasások valamelyikéből származik. Arra a kérdésre azonban, hogy az újabb kutatások által már névvel is jelzett bronzöntőműhelyek egyikéből származik-e, tehát pannoniai készítmény-e, ma már talán igennel felelhetünk, bár a kis állatfigura a maga nemében, mintázásban és kivitelben egyaránt olyan tökéletes, hogy messze felülemelkedik azoknak a hasonlóan oroszlánt vagy pár esetben más állatokat ábrázoló kulcsnyeleknek mintázásán és technikai kivitelén, amelyekkel a Nemzeti Múzeum pannoniai gyűjteményében, továbbá néhány túl-a-dunai mú-

³ A Székesfővárosi Állatkert igazgatóságának köszönöm a meghatározást. Az antilop ábrázolása különben sem idegen a római művészetben. L. Keller, *Die antike Tierwelt I—II.*, 1909—1913. Antilop c. fejezetét.

⁴ A római zárrakra és kulcsokra l. A. v. Cohausen: *Die Schlösser und Schlüssel der Römer.* Ann. d. Ver. f. Nassauische Altertumskunde u. Geschichtsforschung. Bd. 13. 1874. — J. Marquardt: *Das Privatleben der Römer I. rész.* Leipzig, 1886. — Cagnat et Chapot: *Manuel d'Archéologie Romaine, I—II.* Paris, 1920., Vol. II. p. 423. — Továbbá a legbővebb irodalmi utalásokkal tárgyalja az antik zár és kulcs meglévő emlékeit Daremberg-Saglio: *Dictionnaire...* Vol. IV. 2, p. 1241, sqs. „Sera“ címszó alatt.

zeumban és pár magángyűjteményben találkozunk. Ugyanis abban a kedvező helyzetben vagyunk a kérdés eldöntésénél, hogy meglehetősen nagy számban vannak e gyűjteményekben a mienkhez hasonló kulcsnyelek, amelyeknek nemcsak lelőhelye volt Brigetió, hanem egészen bizonyosan ott is készítették őket. Bizonyítja ezt az is, hogy a kb. két tucat ilyen állatalakos kulcsnyél, melyek Brigetióból kerültek elő, nemcsak mintázásban hasonlítanak egymáshoz, hanem sokszor méretben is csaknem megegyeznek. Így hát az a felfedezés, melyet Paulovics István tett néhány esztendeje,⁵ s amelynek révén ennek a brigetiói bronzöntő iparnak egyik úgy látszik jelentős mestere — ROMULIANUS artifex — név szerint is ismeretessé vált és amely elvitathatatlanul megállapította az ő műhelyének néhány reprezentáns alkotását, bátran bővíthető azzal a szép sorozattal, mellyel e dolgozat keretében akarjuk gyarapítani a brigetiói bronz kisplasztika hiteles darabjainak számát.

Vizsgálatainkba belevonhattuk a Magyar Történelmi Múzeum Régészeti Osztályának⁶ pannoniai anyagát, az aquincumi, a komáromi, soproni, székesfehérvári múzeumok római kollekcióját, Basch Lóránt dr. ügyvéd budapesti, valamint Kállai Ödön főjegyző ószönyi magángyűjteményének római régiségeit, továbbá a bécsi Kunsthistorisches Museum antik osztályának gyűjteményeit és a Deutsch-Altenburg-i (Carnuntum) múzeum anyagát is.⁷ Mindamellett a dolgozat anyaggyűjtését nem nevezhetem teljesnek, és remélem, hogy a közeljövőben még számos hasonló tárggyal gyarapíthatjuk az itt bemutatandó sorozatot.

Az összegyűjtött anyagot a jobb áttekinthetőség kedvéért az alábbi csoportokba osztva mutatjuk be olvasóinknak:⁸

⁵ Paulovics István: Római művésznév Brigetióból. Egyet. Philologiai Közlöny 1932. 183. l. skk. — U. az, Római kisplasztikai műhely Pannoniában. Pannonia I. 1935. 21. l. skv. Kny. is. — U. az, Dolichenus-háromszögek tartója Brigetióból. Arch. Ért. XLVII. (1934) 40. l. skv.

⁶ Ezentúl Rég. Oszt. rövidítéssel jelezzük.

⁷ Kötelességemnek tartom, hogy köszönetemet fejezzem ki e helyütt is a hódmezővásárhelyi ref. főgimnázium igazgatóságának, a Szegedi Régészeti Intézet vezetőségének, továbbá dr. Paulovics István egy. rk. tanár úrnak, dr. Erdélyi Gizella úrhölgynek, dr. Radnóti Aladár múzeumi gyakornok, Dormuth Árpád, Lauringer Ernő, Szombathy Viktor múzeumi igazgató uraknak, dr. Fritz Eichler professzor úrnak, a bécsi Kunsthistorisches Museum antik osztálya igazgatójának, dr. Basch Lóránt ügyvéd és Kállai Ödön főjegyző uraknak, akik nemcsak a birtokukban lévő tárgyak közzétételére adták meg az engedélyt, de a tárgyak összegyűjtésében és lefényképezésében is segítségemre voltak. — (Egyébként a többi pannoniai gyűjteményeket őrző vidéki múzeumokhoz kérdést intéztem ily kulcsok tárgyában; tőlük azonban vagy nemleges választ kaptam, vagy semmi választ.)

⁸ Teljesen feleslegesnek tartom, hogy az itt tárgyalandó állatalakos nyél-típusokra nagyszámú példát hozzak párhuzamként a régészeti irodalomból és a múzeumok anyagából. A cél nem a típus fejlődésének bemutatása, hanem a Brigetióból származó példányok összegyűjtése. Így meg fogok elégedni egy-egy feltűnően hasonló darabra való utalással.

I. Oroszlán; szájában állatfej.

Ebbe a csoportba:

1. a hódmezővásárhelyi példányon kívül még egy példány sorozható.

2. *Oroszlán protomé, szájában öz- (antilop?) fej.*⁹ Rég. Oszt., korábban a komáromi Milch-gyűjteményben. (Lelt. sz. 4/1933. 16.) Lelőhelye: Ószőny. Hossz. 7.3 cm. Kulcsnyél (VIII. t. 4.). A vas kulcsollnak nyoma a bronznyél végében jól látható. Egy repedt négyszögű és egy ép henger-alakú hüvelyből, melyet ékalakban összefutó bevésések díszítenek és elől, középtűt s a végén kiemelkedő peremek — a legfelső kötél formájú — tagolnak, nyúlik ki az oroszlán-test. A fej erősen stilizált, rövid orral, csomósan ábrázolt sörénytömeeggel, melyből apró fül áll ki. Az oroszlán alsó ajka elsikkadt: a szájában tartott állatfej az oroszlán felső állkapcsa és két mellső lába között foglal helyet. Ez valószínűleg őznek (antilopnak?) a feje, nagy orrlyukakkal, hosszú füllel. A száj nincs jelezve. Sötét bronzsín.

*II. Oroszlán; szájában lapos tárgy (korong).*¹⁰

Ebbe a csoportba 5 példányt sorozhatunk.

1. *Oroszlán; szájában korong.* Dr. Basch Lóránt gyűjt. Korábban a Milch-gyűjt.-ben. Lelőhelye: Ószőny. Hossz. 8 cm. Kulcsnyél. (IX. t. 7.) A kulcsstolla valószínűleg vasból volt, de elveszett; bent a repedezett hüvelyben a bronz-öntőmag látható. Négyszögű, négyszeres síma tagolással ellátott hüvelyből levélkehely nő ki. Ebből emelkedik ki az oroszlán teste. A felület erősen megkopott, de a sörény, valamint az orr és a fül mintázásának némi jele még látható. A két hátsó láb alig van jelezve, a mellsők előre nyúlnak. A szájban lapos, egyik oldalán kissé megnyult korong van az egykori állatfej helyett. Sötétzöld hibátlan patina.

2. *Oroszlán protomé; szájában korong.* Székesfehérvári Múzeum. (Lelt. sz. 9634.) Előkerült 1905-ben Vajtán (Fejér m.) ládaalkatrészekkel és bronzveretekkel együtt. A leletben volt még egy fogantyú is női fejjel és delfinnel díszítve, továbbá még egy kulcs és gomb-díszítések. (Dormuth Árpád szíves közlése.) Kulcsnyél. (VIII.

⁹ A kulcs- vagy késnyeleken szereplő állatalakos ábrázolásokon az oroszlán legyőzött zsákmányának fejét mindig vagy szájában, vagy talpai között tartja. L. pl. Germania Romana V. Taf. XVIII. 4. Text, S. 14. „Eiserner Schlüssel mit Bronzegriff in Gestalt eines liegenden Löwen, der ein kleines Tier zwischen den Vorderpranken hält. Gef. in Miedelsbach. Mus. Stuttgart“. — A külföldi példányok is a mieinkhez hasonló tagolásúak: több tagból álló négyszögű, ritkábban hengeres hüvely, a belőle kinövő rendszerint virágvelelekből képzett kehely, melyből kinyúlik az állat teste. Pl. Haug-Sixt, Römische Inschriften u. Bildwerke, 2. Aufl. 1914. S. 308. és u. ott S. 219. Fig. 127. Lásd továbbá Vischer: Kleine Schriften II. pl. 21. a Frickben lévő hasonló oroszlán ábrázolást. — L. még Walters: Cat. of the Bronzes, greek, roman and etruscan, in the British Museum. London, 1899. p. 357. Nr. 2956. Késnyél, oroszlán szájában ökör fejet tart.

¹⁰ Lásd e típusra pl. Brunšmid, Monument du Musée d'Agram, a Vjesnikben, 1913—1914. évf. p. 253., hol hasonló oroszlán fekszik szájában korongot tartva.

t. 1.) Hossz. 7.3 cm. A négyszögű és tagolt hüvely nagyrésze hiányzik. A leveles kehelyből oroszlán test nyúlik ki, stilizált sörénnyel, meg lehetőszen nagy füffel, és provinciális ügyeskedéssel mintázott fejjel. Az állat szájában — az előbbi példányhoz hasonlóan — jobb felé erősen, orr vagy csörszerűen kinyúló és középen átfúrt korongot tart, melyet bekarcolások díszítenek. (VIII. t. 1 a.) Ugyancsak át van fúrva a fej az oroszlán szája sarkában is. Radnóti Aladár kacsának gondolná a szóban forgó állatot, azonban azt hiszem, hogy a jelen esetben is a furcsa formájú korong valamely állatnak provinciális módon elstilizált fejét akarta jelteni.^{10a} Patinája ép, barnás-fekete színű.

3. *Oroszlán; szájában korong.* Kunsthistorisches Museum, Bécs. (Br. Inv. 1328.) Találták „am Burgplatz in Wien“. (L. Kenner, Beitrag d. Geschichte der Stadt Wien, Bd. I.) Kulcsnyél. (IX. t. 3.) Hossz. 7.8 cm. Itt is az előbbihez hasonlóan tagolt négyszögű hüvelyt, viráglevelekből álló kelyhet látunk, mely utóbbiból nő ki az oroszlán teste. A mintázás erősen provinciális, a sörényt kisebb-nagyobb párhuzamos bekarcolások jelzik. Az állat szájában lapos megnyúlt tárgy. A kulcstoll vasból volt. Zöldes patina.

4. *Oroszlán; szájában ellipszis alakú korong.* Kunsthistorisches Museum, Bécs. (Br.-Inv. 3027.) Találták Ószönyben. Az oroszlán teste több helyütt repedt. Kulcs. (X. t. 1.) Hossz. 10.6 cm. A kulcs tolla is teljesen ép. Az előbbihez hasonló példány, csak az állat teste kissé hosszabb. Szájában hasonlóan lapos tárgy. Zöldes patina.

5. *Oroszlán; szájában lapos tárgy.* Kunsthistorisches Museum, Bécs. (Br.-Inv. 4317.) Találták Ószönyben. Kulcs. (IX. t. 4.) Hossz. 5.4 cm. Töredék, csak az oroszlántest első része van meg. A sörényt hosszú, párhuzamos bevésésekkel jelezték. A szájban lapos, jobb felén keskenyebb szögletes tárgy van, nyilván állatfej elstilizált alakja.

III. *Oroszlán; szájában hosszúkás, hengeres tárgy.*¹¹

Ebbe a csoportba 9 tárgyat sorozhatunk.

1. *Oroszlán; szájában hosszúkás tárgy.* Rég. Oszt. (Lelt. sz. 86/906. 87.) Találták Csákberényben. Kulcsnyél. (XI. t. 1.) Hossz. 6.6 cm. Az öntőmag kiesett és ma csak a másfél milliméteres bronzfal van meg. Az oroszlán szája helyén fúrt lyuk. Ezek a lyukak zsinór vagy fonál, esetleg vékony lánc befűzésére voltak szánva, úgy ennél mint a többi hasonlóan átfúrt példánynál, hogy így a kulcsot felfüggeszthessék, esetleg magukkal hordhassák. A vas kulcstoll kijár a nyélből és nem biztos, hogy bele való. A mintázás hasonló az előbbiekhöz; a sörényt egymást keresztező mély bevésésekkel érzékeltetik. Az ál-

^{10a} V. ö. Mendel, Cat. d. sculptures grecques, romaines et byzantines du Musée Ott. — 1914. T. II. p. 170, No. 488, hol kis oroszlán hattyút vagy kacsát fojt meg.

¹¹ V. ö. Lehner, Führer durch die antike Abteilung des Provinzialmuseums in Bonn. 2. Aufl. 1914. Nr. 1501.: Messer oder Schlüsselgriff mit Löwenvorderleib. és u. ott S. 49. Schlüsselgriffe in Form von Löwen, Pferde, Hunde und Greifenköpfe. Aus Bronze.

lat szájában lévő tárgy csaknem megsemmisült a lyuk fúrásakor. A fej a mellső lábakon fekszik; hátsó lábakat jól láthatólag mintázták.

2. *Oroszlán; szájában hengeres tárgy.* Rég. Oszt. Lelt. szám és lelőhely nélkül. Kulcs. (VIII. t. 3.) Hossz. 7.3 cm. A tagolt négyszögű hüvelyből félkör alakú levelekből álló kehely nő ki, és ebből nyúlik ki az oroszlán portomé. Az állat mellső lábait előrenyújtja. Szájában hosszúkás, állatfejhez hasonló tárgy, mely a fejnek utóbb történt át-fúrása miatt ma már felismerhetetlet. A fej felülete erősen elmosódott, de a sörényt, a pofát, a fület és a szemet még felismerhetjük. Kékeszöld patina. Az öntőmag megvan; a kulcs tolla is valószínűleg vékony bronzlemezéből készülhetett, mert ennek egy darabja tüskeszerűen még kiáll a nyél végén.

3. *Oroszlán; szájában hengeres, hosszúkás tárgy.* Rég. Oszt. Lelt. szám és lelőhely nélkül. Kulcsnyél (IX. t. 5.). Hossz. 8.9 cm. Tipusban az eddigiekkel közelrokon példány. A test ügyesebben, a fej elnagyoltabban van mintázva. Szájában nyilván állatfejet tartott, azonban azt a lyuk fúrásával felismerhetetlenné tették. Barnászöld patina. A kulcs tollának maradványa tüske formájában nyúlik ki hátul a nyélből.

4. *Oroszlán; szájában hosszúkás tárgy.* Basch Lóránt dr. gyűjt., azelőtt a Milch-gyűjt.-ben; találták Ószönyben. Kulcsnyél (VIII. t. 5.). Hossz. 7.3 cm. Az eddigiekhez hasonló felépítésű hüvely, kehely és oroszlántest. A szájában fúrt lyuk a szájbán tartott tárgyat felismerhetetlenné teszi. A patina lemosva, a bronz sötétbarna. A kulcs tolla vasból volt, egy darabja ma is a hüvelyben van.

5. *Oroszlán; szájában kis hengeres tárgy.* Basch Lóránt dr. gyűjt., azelőtt a Milch-gyűjt.-ben; találták Ószönyben. Kulcsnyél (VIII. t. 6.). Hossz. 7.6 cm. Hasonló az előbbi darabhoz. A fej itt azonban nagyobb, a sörény mintázása némileg emlékeztet a hódmezővásárhelyi példányára. Az orron három lyuk megkezdett fúrásának nyomai. Zöld színű, sok helyen lekopott patina; a bronz világos színű.

6. *Oroszlán; szájában hosszúkás tárgy.* Basch Lóránt dr. gyűjt., azelőtt a Milch-gyűjt.-ben; találták Ószönyben. Kulcsnyél (VIII. t. 2.). Hossz. 8.5 cm. Az előbbihez hasonló, azonban igen lekopott felületű példány; a kulcstollat tartó hüvely is szétrepedezett. Zöldesbarna patina, rossz minőségű bronz. A fej szintén át van fúrva.

7. *Oroszlán; szájában hosszúkás tárgy.* Basch Lóránt gyűjt., azelőtt Milch-gyűjt.-ben, találták Ószönyben. Kulcsnyél (IX. t. 6.). Hossz. 6.6 cm. A hüvely erősen töredékes. Különben az ismert típus; a hüvely azonban tagolatlan. A test felülete mindenhol erősen kopott. A szájbán állatfejre emlékeztető tárgy. Zöldesszürke sötét patina. A kulcstollnak semmi nyoma.

8. *Oroszlán; szájában hosszúkás tárgy.* Kállai Ödön gyűjteménye; találták Ószönyben. Kulcs, vasból való tolla is megvan. (XI. t. 6.) Hossz. 9.5 cm. A fej megformálásában a hódmezővásárhelyi példányra emlékeztet, csak sokkal durvább kivitelű. A sörényt csak a

fej tetején és a pofa alján jelezték. A szájból hosszú hengeres tárgy nyúlik ki állatfejre emlékeztetően. Zöld patina, világos sárga bronz.

9. *Oroszlán; szájában hosszúkás tárgy.* Komáromi Múzeum. (Lelt. sz. 1782.) Találták Ószönyben. Kulcs (IX. t. 1.). Hossz. 19.5 cm. Az oroszlán protomé a fej megformálásában rokon az előbbi példánnyal. A sörényt erős és szabálytalanul futó bevésésekkel jelezték. A szájból állatfejre emlékeztető hosszúkás tárgy. A hüvely feltűnően finoman és szépen tagolt, a kehelylevelek viszont egy tömegben vannak ábrázolva csaknem minden osztódás nélkül. A vastollból egy erős tüske még kiáll.

IV. *Fekvő oroszlánok.*

Ebbe a csoportba 10 emléket sorozhatunk.

1. *Fekvő oroszlán.* Rég. Oszt. (Lelt. sz. Cim. 135.) Lelőhelye ismeretlen. Kulcs (XI. t. 5.). Hossz. 7.6 cm. Az előbbi példányokhoz hasonló tagolású hüvelyből és kehelyből kinyúló oroszlán, mely fejét két mellső lábára hajtja. A mintázás erősen provinciális, a sörényt hosszú árkolásokkal jelzik. A fej nagy, széles, apró fülekkel. Tömör öntés, a kulcs vastolla beletörött a hüvelybe. Zöldesbarna patina.

2. *Oroszlán protomé.* Rég. Osztály. (Lelt. sz. 24/1875. 26.) Találtak Ószönyben. Kulcs (XII. t. 3.). Hossz. 7.9 cm. Erősen rongált felületű, repedezett darab. A hatalmas fejét dús sörény díszíti, a jobb provinciális munkák közé tartozhatott. A szájon előlről hatalmas lyuk, a szájnál kétfelől átfúrás. Zöld patinája helyenként még látható.

3. *Oroszlán protomé.* Rég. Oszt., azelőtt a Delhaës-gyűjteményben. (Lelt. sz. D. 2303.) Lelőhelye ismeretlen. Ismeretlen rendeltetésű tárgy (VI. t. 2.). Hossz. 6.7 cm. Háromlevelű kehelyből nő ki a tömör mintázott oroszlán protomé. A fej elevenen és jellegzetesen van megalkotva, emlékeztet a hódmezővásárhelyi példány kvalitásaira. Nem kulcs volt, valamely más célra szolgált. Lehet, hogy mérleg egyensúlyozó karját díszítette (l. alább). Mintázásánál és jellegénél fogva azonban a mi sorozatunkba kétségkívül beleillik. Sötétzöld patina. A bronz világos színű.¹²

4. *Fekvő oroszlán.* Rég. Oszt. Lelt. szám és leelőhely nélkül. Kulcs (X. t. 3.). Hossz. 5.1 cm. Gyengén mintázott és elmosódott felületű darab, tagolása az előbbi csoportban lévő emlékekhez hasonló. Barnászöld patina. Világos bronz. A hüvely pereme részben letört, részben repedt.

5. *Fekvő oroszlán.* Komáromi Múzeum. (Lelt. sz. 1781.); találtak Ószönyben. Kulcs (IX. t. 2.). Hossz. 6.6 cm. A szokott kehelyből kinyúló oroszlán. A fej erőteljesen mintázott, a sörényt sűrű, párhuzamos vonalakkal és nagyobb árkokkal tagolták. A mellső lábak fölött a test át van fúrva. Zöldes patina.

6. *Fekvő oroszlán.* Komáromi Múzeum. Lelt. sz. nélkül; talál-

¹² Ehhez a darabhoz igen jó párhuzamul szolgál Brunšmid id. m. p. 257. látható szobroeska, mely egészen hasonló felfogásban és helyzetben állít elének egy hatalmas molossusi kutyát.

ták Ószönyben. Kulcs (X. t. 2.). Hossz. 4.5 cm. Az előbbihez hasonló tartásban ülő oroszlán, szája kitátva. A sörényt mély vonalakkal ábrázolták. Hátral a vastoll maradványai. Zöldes patina.

7. *Fekvő oroszlán*. Régebben a Milch-gyüjt.-ben, most előttem ismeretlen helyen. Találták Ószönyben. Hossz. 5.8 cm. Kulcs (XI. t. 4.). Felületesen mintázott test, erősen elmosódott felülettel.

8. *Fekvő oroszlán*. Kállai Ödön gyüjt. Találták Ószönyben; hossz. 10.3 cm. Kulcs- vagy késnyél (XII. t. 1.). A darab több helyütt erősen sérült, belül ma is jól látható az öntőmag. A rendkívül gazdagon és tömören tagolt hüvelyből szíromszerű kehelylevelek nőnek ki, és ezek közül nyúlik elő a jól mintázott oroszlán test. Fejét fel-emeli, száját ordításra tátja. A fej erőteljesen mintázott, sörénye mint dús gallér övezi az állat pofáját. Két mellső lábát — mindkettő csonka — előrenyújtja, a két láb talán állatfejet tartott. A lábakon a szőrzetet apró, sűrű bekarcolások jelzik. Élettelen, ügyes munka. Zöldesbarna patina, helyenként foltokkal. A vasnyél darabja belül látszik.

9. *Fekvő, fejét felemelő oroszlán*; mellső lábai között a zsákmány. Rég. Oszt., azelőtt Milch-gyüjt.-ben. (Lelt. sz. 4/1933. — 17.). Találták Ószönyben. Kulcs- vagy késnyél (XII. t. 2—2a.). Hossz. 9.6 cm. Az előbbihez hasonlóan mintázott nőstény oroszlán. Teste jól, feje jellegzetesen van mintázva. Száját ordításra tátja. Fejét magasra emeli. Mellső lábai között zsákmány, özfej, melynek felső része azonban hiányzik. Sötétzöld patina.¹³

10. *Fekvő, fejét felemelő oroszlán*. Soproni Múzeum. (Leltár, Római terem, 15. szekrény, 68. szám). Lelőhelye Lorettom (régebben Sopron megye, ma Burgenland, Németország). Kulcs (X. t. 6.). Hossz. 10 cm. Töredékes darab, a lábak csonkák, a törzs jobb oldala repedezett, törött. Az eddigiekhez hasonló tagozódású hüvelyből és kehelyből nő ki a karsú oroszlán test, melynek felépítése és fejtartása igen hasonlít az előző két darabéhoz. Barnászöld patina.

V. *Fekvő kutyák*.

E csoportunkba két darabot sorozhatunk.

1. *Fekvő kutya protoméja*. Rég. Oszt. Leltári szám és leelőhely nélkül. Kulcs (X. t. 5.), hossz. 6.9 cm. Háromszorosan tagolt négyszögletű hüvelyből hosszú levelekből álló kehely nő ki és ebből nyúlik ki a fejét mellső lábaira hajtó kutya-protomé. A hosszúkás fej, a kis fül, a nyitott szájból előcsillanó fogak, az ókor híres kutyafajtaját, a

¹³ E csoport 9. és 10. számú darabjainak mintázása a legelőnkebben emlékeztet az antik kisplasztika párduc ábrázolásaira. Kétségkívül a két állatfajta ábrázolásában valahol bizonyos fokú összeolvastás történt. E két nőstényoroszlánt ábrázoló bronzunkat, ha a fej nem szólna ellene, hajlandó lettem volna párduc-ábrázolásnak tartani. A párduc hajlékonyabb és karsúbb teste jut kifejezésre e darabjainkban, csak a fej mintázása mutat oroszlánra. V. ö. Führer des K. K. Staatsmuseum in S. Donato in Zara. 1912. S. 86. Zárókép, hol egy nyúlánk testű párducot látunk teljesen hasonló helyzetben mintázva egy kulcsnyélen.

molossusi kutyát idézik emlénkbe.¹⁴ A fül mögött kétszeres kötélből álló nyakörv látszik, e mögött pedig a kutya testet dús szőrzet borítja. Zöldes patina. Jó munka. A vas kulcestoll ép.

2. *Fekvő kutya*. Rég. Oszt. Leltári szám és lelőhely nélkül. Kulcs (X. t. 4.), hossz. 8.6 cm. Hasonló, de nem oly gazdagon tagozott hüvelyből és kehelyből karcsú kutya-protomé nyúlik elő. A kutya mellső lábai között a száj alatt előre álló tárgy, talán zsákmányul ejtett kisebb vadnak a feje. A kutya fajtája az ábrázolás alapján nem ismerhető fel. A felület erősen roncsolt, mintha égett volna. A kulcs vastolla benn-törött. A kutya feje és mellső lábai között lyuk.¹⁵ A kutya mintázása megengedhetné annak feltevését is, hogy késnyél volt. (L. alább.)

VI. *Disznó*. Egy darab.

1. *Fekvő disznó*. Rég. Oszt. Leltári szám és lelőhely nélkül. Aligha kulcs (XI. t. 3.), hossz. 5.5 cm. Egy keskenyebb és egy szélesebb peremmel díszített nyélből kinövő állattest. Fejét mellső lábaira hajtja, orra erősen megvastagodik, a feje tetején a vaddisznóéhoz hasonló sörte. Derekán vastag kötél. Barna patina, világos színű bronz. Hátraluk.¹⁶

VII. *Kos*. Egy darab.

1. *Négylevelű kehelyből kinyúló kos-protomé*. Basch Lóránt dr. gyűjt., azelőtt a Milch-gyűjt.-ben, találták Ószönyben. Nem kulcs (XI. t. 2.), hossz. 4.9 cm. A fej csak felületesen van mintázva, kunkorodó szarvakkal. Világoszöld patina. Hátraluk vas tű nyele beletörve.¹⁷

Az itt ábrákon is közölt állatalakos kulcsnyeleken kívül még néhány darabról tudok, melyek részben biztosan, részben esetleg magyarországi származásúak.

1. A klagenfurti múzeum őriz egy nagy bronznyeles kulcsot, mely oroszlanfejet ábrázol,¹⁸ és a képből kivehetőleg erős rokonságot tart a mi eddig ismertetett példányainkkal.

¹⁴ V. ö. Keller id. m. I. S. 103. ff. Fig. 39—40. Nem állíthatjuk, hogy a mi kis bronzunkon ábrázolt kutya molossusi fajta lenne, csak arra emlékeztet. Ily provinciális ábrázolásokon egyes állatfajok pontos meghatározása jóformán lehetetlen, hiszen az ábrázolás annyira nem hű.

¹⁵ V. ö. Walter id. m. p. 357. Nr. 2955., hol egy kehelyből kinövő kutya szájában állatfejet tart. Vaisoni lelet. A kutya arányai és fejformája emlékeztet a mi kutyánkéra.

¹⁶ Ilyen kés- és kulcsnyelek között aránylag ritka a disznónak vagy vaddisznónak alakja. Amíg a nagy plasztikában annyira kedvelt motívum a disznónak, különösen a vaddisznónak főleg vadászat közben való ábrázolása, olyan szegényes az az anyag, amelyet a kisbronzok között ismerek. Azonban idézhetek még egy analógiát, ahol késnyél van disznó alakjában mintázva. L. Caylus: Recueil d'antiquités égyptiennes, grecques et romaines, Paris, Vol. VII. 49. 5.

¹⁷ A kos ábrázolása kulcs vagy késnyeleken szintén nem gyakori. Annál többször fordul elő antik edényeken, mint díszítőmotívum. V. ö. Radnóti A. A pannoniai római bronzedények. 1938., ahol a nevezetesebb edénydíszül szolgáló pannoniai edény-nyél ábrázolások kos motívumai felsorolását megtaláljuk.

¹⁸ L. R. Egger: Führer durch die Antiken-Sammlung des Landesmuseums in Klagenfurt, 1921. S. 100, Fig. 78. — „ein grosser Schlüssel mit Bronzegriff (Kopf eines Löwen)“.

2. A régi Figdor-gyűjteményben is volt egy Mondsee mellett talált kulcs, melynek nyele nöstényoroszlánt vagy inkább kutyát ábrázolt.¹⁹ Testén és fején a szőrt apró bemélyedésekkel jelezték, farka a hátán feküdt ügyetlenül mintázva. Nyelve kilógott, mellső lábával hosszúkás tárgyat tartott. A kulcs felakasztására szolgáló és már többször látott nyílást is megtaláljuk e darabnál. Bár kép alapján nagyon nehéz ily esetben véleményt formálni, a kulcsnyél lehet esetleg Magyarországról származó is.

3. Az 1905-ös carnuntumi ásatási jelentésben²⁰ szintén szerepel egy hasonló kulcs, valószínűleg oroszlanalakos nyéllal, de rajza oly kezdetleges, hogy mást nem mondhatunk róla.

4. A zágrábi múzeumnak is van egy kisebb sorozata oroszlán, nöstényoroszlán és kutya alakos kulcsnyelekből, melyeket Brunšmid tett közzé annak idején.²¹ Ezek közül a 187. sz. — Sziszekben talált — darab sok egyezést mutat a hődmézóvásárhelyi példánnyal, de annál rosszabb mintázású, a 193. sz. nöstényoroszlánt ábrázoló példány pedig IV. 8. és 9. számú darabjainkkal tüntet föl rokonságot. A darabok közt több az ismeretlen lelőhelyű, úgy hogy az esetleges északpannoniai származást ezeknél is feltehetjük.²²

Ennek a hosszú sorozatnak azonban legérdekesebb tagja Aquincumban került elő 1929-ben s ezúttal először adjuk a nyilvánosság elé.²³

Ez a példány ép állapotában szintén két anyagból készült kulcs volt. Tolla vasból készült, amint ezt egy megmaradt töredék is bizonyítja (melynek képen való bemutatását, minthogy nem csatlakozik közvetlenül a nyélhez, mellőzhetőnek gondoltam), nyele pedig bronzból, és oroszlánt ábrázol, mely leterített ifjúnak vállára és mellére teszi két mellső lábát (XIII. t. a—c.). Az oroszlántest itt is egy négyszög alakú hüvelyből nyúlik ki, melynek belsejében a kulcs vastollának benntört maradványai láthatók. A hüvelyt, melynek belső széléből

¹⁹ L. Arch. Anzeiger 1905. S. 151 m. Abb. „Griff aus Bronze, Stiel und Bart aus Eisen. 9.7 Zm. lang. Der Griff stellt einen sitzenden Vierfüßer, Löwin oder wahrscheinlicher Hund dar. Das Fell ist durch eingeschlagene Reihen kleiner Vertiefungen an Kopf und Rumpf charakterisiert. Der Schweif ist auf dem Rücken liegend ungeschickt modelliert. Die Zunge hängt heraus, die Vorderfüsse halten einen länglichen Gegenstand nieder, wodurch eine Öffnung entsteht, an welcher der Schlüssel aufgehängt werden konnte. Der Schlüsselbart hat vier rechteckige Zacken“.

²⁰ L. Der römische Limes in Österreich, Bd. VI. 1905. S. 102. Fig. 58. — „Drehschlüssel aus Bronze und Eisen“.

²¹ L. Vjesnik, XIII. 1913—14. — J. Brunšmid: Antikni figurálni bronsani pred meti u hrv. nor. muzeju u Zagrebu, S. 252—57.

²² Hogy mennyire elterjedt volt és kedvelt az ilyen, nyélként használt ábrázolás, arra hivatkozzunk Kubitschek és Frankfurter: Führer durch Carnuntum, 1923. Wien, S. 107, Fig. 95., hol a csontból készült tárgyak között találunk egy nyélként kidolgozott párdueot, mellső lábai közt kosfejvel, melyet valószínűleg késnyélként használtak. Az állat kifaragása a mi példányaink provinciális állattípusának felel meg.

²³ Őszinte köszönetemet fejezem ki a lelet átengedéséért dr. Nagy Lajos igazgató úrnak.

négy plasztikusan alakított kis levél hajt ki, ma már alig kivehető mintájú karcolt díszítés borította. Az oroslán az eddigi példányoktól eltérőleg fejét a néző felé fordítja. Mintázása provinciális értelemben eléggé sikerült, bár testén a hódmezővásárhelyi példánynál megfigyelt finom részleteket (bordák jelzése, stb.) teljesen nélkülözzük. A fejet erőteljesen, de arányaiban hibásan, — a száj erősen sérült, — a sörényt és a fület a szokott módon mintázták. A két hátulsó láb — a baloldali sérült — formája megfelel az eddigieknek; az állat mellső lábai az előtte fekvő ifjú vállára és mellére nehezednek. Az ifjú testéből csak a fej és egy mellképszerűen kivágott darab van mintázva, mely alul körvonalaiában is elválik az oroslán testétől. A fej ifjú, szakálltalan arcot mutat, melyet koszorúszerűen övez a haj, mellén tunica látható. Az arc kissé balrafordulva feltekint.

Az ember-zsákmányát diadalmasan karmai között tartó oroslán szobra és képe elég ritka az antik művészetben, a mi példányunkkal teljesen megegyező párdarabot pedig egyáltalában nem ismerek. Bizonyos azonban az, hogy itt nem gondolhatunk azon emlékekkel való összefüggésre, amelyek vadászat közben vagy gladiatori küzdelmekben felülkerülő oroslánokat mutatnak elesetten fekvő, vagy földre terítésük perceiben is keményen küzdő emberekkel szemben.²⁴ Itt már a küzdelem végén vagyunk, mintahogy eddigi kulcsnyeleinknél is mindenütt a győztes állatot láttuk szájában vagy karmai között a legyőzött állat fejével vagy az azt helyettesítő erősen stilizált és így már fel sem ismerhető tárggyal. Bizonyos, hogy az utóbbi típus keleti származású és keleten kell keresnünk az aquincumi szobrocsonka első megformálását is.²⁵ De amint oroslános kulcsnyeleinkkel közel rokon ábrázolá-

²⁴ V. ö. Lippold: Die Skulpturen d. vatikanischen Museums Bd. III. Berlin 1936, S. 153. Taf. 65. Nr. 1270. oroslán és legázolt gladiátor harca: és Musei e gallerie pontificie I. Guida del museo Vaticano di Scultura, Roma, 1924. p. 191, nr. 312., mely hasonlóan gladiátor és oroslán harcát mutatja. L. még Rohden-Winnefeld: Architektonische römische Tonreliefs der Kaiserzeit, Berlin, 1911. Taf. LXXXVI. 2., hol oroslán vadászt gyűr maga alá. A képtípus nem ismeretlen a pannoniai síremlékek díszítése körében sem, l. Schober: Die römische Grabsteine von Noricum und Pannonien, Wien, 1923. S. 128. Abb. 147; egy Bécsben őrzött Mitrovicáról származó síremléken szintén ember látható, amint a föléje kerülő oroslán ellen védekezik. Különösen gyakori azonban e küzdelem gladiatori és vadász jeleneteket ábrázoló mozaikokon.

²⁵ L. Encyclopédie photographique de l'art. I. Le Musée du Louvre. Oroszlán körmei között állattal Susából Kr. e. 3000-ból. Különösen a gemmák között találhatunk értékes összehasonlító anyagot, v. ö. Furtwängler: Die antiken Gemmen, Taf. XIII. 28. XLV. 19. oroslán lábai közt állatfejvel. Taf. XI. 18—20. szárnyas oroslán, lábai között emberfejvel Kr. e. V.—VI. századból való perzsa-görög vésett köveken. (Ez utóbbiakat közölte Layard: Mithra e. művében, pl. 46. 13 és pl. 44. 9 alatt.) Ugyanez a tárgy, de oroslán helyett szárnyas griff szerepel, Lippold: Gemmen und Kameen, Taf. LXXXI. 1. archaikus szkarabeoidon. Viszont római vésett kövön oroslán állatfejvel u. ott. LXXXVII. 6. — Altmann: Die römische Grabaltäre, Berlin, 1905. S. 30 mint keleti eredetű típust idézi az oltárokon látható és lábai között állatfejet őrző oroslánt.

sokat találunk a római sírplasztika körében,²⁶ úgy aquincumi szobrocánkknak is legközelebbi szobrászati megfelelőjét itt találjuk. Egy Rothselbergben lelt és ma a Speyeri Múzeumban őrzött hatalmas sírkoronázó hármass állatcsoport középső tagjában, mely egy földre döntött ember fölött álló hatalmas oroszlánt ábrázol.²⁷ Úgy e csoport, mint a karmaik között állatfejet tartó ú. n. sírt őrző oroszlánok típusa keleti eredetű és a legszorosabb összefüggésben áll Mithras tiszteletével, valamint más keleti kultuszokkal, amint ezt bővebben fejtegetni e helyütt szükségtelennek tartom.²⁸

31 példányát mutathattuk be az eddigiekben az állatalakos kulcs- és egyéb eszköz-nyeleknek, amelyek eddig publikálásra még sehol nem kerültek. Nagyon érdekesen alakul ennek a 31 darabnak leletstatisztikája: Ószőnyből való 18, valószínűleg Ószőnyből került elő 5, Aquincumból 1, a fejérmegyei Vajtáról és Csáktornyról 1—1, a sopronmegyei Loretomból 1, Bécsből 1, ismeretlen eredetű 3. Az ismeretlen eredetű darabok kivételével a többi mind kerülhetett Brigetióból mai lelőhelyére, sőt ha tudjuk, hogy Delhaës István gyűjteményének zömét Bécsben és Pozsonyban vásárolta és pedig azokban az időkben, amikor az ószőnyi „turkálások“ virágkorukat élték, akkor ide-sorozhatjuk az ő gyűjteményéből származó darabot is. Így körülbelül 28—29 darabot írhatnánk a brigetiói bronzöntő műhelyek számlájára bronz állatalakos nyeleinkből. De az sem lehetetlen, hogy a többi négy, az irodalomban már régebben ismert és az itt csak éppen említett példányok némelyike szintén Brigetiót vallhatná készítése helyéül, aminthogy az újabb kutatások szerint mindinkább előtérbe kerül az a vélemény, hogy Brigetiónak nagy intenzitással dolgozó bronzműves műhelyei nemcsak Pannoniát látták el produktumaikkal, hanem kivitelre is dolgozhattak.²⁹ A bronznyelek készítésének idejéül a Kr. u.

²⁶ Altmannak előbb idézett munkája mellett hivatkozunk itt Schober id. m. S. 213, továbbá Arch. Ért. XXVI. évf. 361 l. 31 á., Arch. Ért. XXVI. 303 l. 14 á. Bud. Rég. V. 124—25. l. Annales Sabarienses III. 1927—29. 100 l. IX. kép, melyek mind vagy a sírtáblákon egymásnak megfelelően elhelyezett oroszlánokat, vagy magányos oroszlán sírszobrokat ábrázolnak, melyek lábuk között állat — leginkább kos-fejet tartanak.

²⁷ L. Bericht VII. der Röm. Germ. Komm. S. 180. és Germania Romana III. S. 55. Taf. XLVII. 3. — Espérandien: Receuil General d. Basreliefs de la Gaule romaine, VIII. 6003. — V. ö. még egy mainzi Jupiter oszlop koronázó lovasszobor tördékén a hátrahanyatló gigással, melynek helyzete analóg a mi ifjúnkéval. L. Mainzer Zschr. VI. S. 138. Espérandieu id. m. VII. 5748.

²⁸ L. Kuzsinszky. Bud. Rég. IX. 63. 11. és Buday: Dolgozatok, VII. 1. 43. 11. — Schober id. m. S. 213. — Cumont: Les mystères de Mithra 3. kiad. 1913. p. 45. s. — Cumont: Les religions orientales dans le paganisme romaine. V. ö. továbbá Pauly-Wissowa: Realencyclopaedie, Bd. XV. 2. Sp. 2131 f. — Strong: Apotheosis and alter hife, London (1915) p. 192—195. L. még Kuzsinszky: Bud. Rég. XII. (1937). 135 l. skv. Dea Syria és Baltis dia divina tiszteletére emelt feliratos kő elemzésénél.

²⁹ V. ö. Paulovics István: Dionysosi menet (thiasos) magyarországi római emlékeken. (Adatok a pannoniái scrinium-lemezek kérdéséhez) Arch. Ért. XLVIII. (1935) köt. 54—102. l. Különösen érdekesek a mi szempontunkból a 89—91. l.-n foglalt fejtegetései.

II. század derekától a Kr. u. III. század derekáig terjedő időt vehetjük. Nem valószínű, hogy ennél nagyobb időhatár választotta volna el készítésben e darabokat, amelyek stilizáltságban, felfogásban, sőt méreteikben is olyan kis különbségeket mutatnak, hogy feltétlenül a fenti szűkebb keretet szükséges keletkezésük idejeként megjelölni. Ami most a sorozat egyes darabjait mintázásban, készítésben messze a többi fölé emeli, például a hódmezővásárhelyi, az aquincumi, a Delhaës-gyűjteményből származó példányokat, — az lehet a készítő bronzöntőmester nagyobb technikai és mintázásbeli tudása, esetleg a mintaként felhasznált példányok tökéletesebb, finomabb kivitele, amely a darabok nagyobb átlagánál nem tudott egyformán érvényesülni.³⁰

A bemutatott bronznyelek zöme kétségkívül kulcsnyelül szolgált, hiszen a meglévő kulcstoll vagy ily toll nyelének maradványa rögtön eldöntötte a kérdést. Másutt viszont már maga a tárgy tiltakozott ilyen besorozás ellen (pl. VII. 1. sz. darabunk). Eleve kikapcsoltunk azonban a dolgozatunkból minden olyan tárgyat, mely edény- (paterna-) nyél,³¹ vagy állatdíszes kocsirész lehetne.³²

A kulcsokon kívül szokás volt még a késeket is hasonló bronznyelkekkel díszíteni. Különösen az áldozati kések (culter) nyelét ékesítették nem ritkán szép bronz állatfigurákkal, de a közönséges, mindennapi használatra készült késeket is sokszor művészileg díszítették.³³ A mi példányaink közül esetleg a nőstényoroszlánokkal díszített példányok (IV. 8. és 9.) lehettek késnyelek, de e feltevés mellett nem szól több érv, mint a kulcsnyélként való használat mellett. Lenne valószínűsége annak is, hogy az egyik fekvő kutyát ábrázoló bronznyél volt késnyél (V. 2.); ennek ugyanis készítése, könnyen kézbesimuló formája szólhatna e feltevés mellett. (A késnyelek alakításánál, úgy látszik, a használható formára is tekintettel voltak, mint a legtöbb példány igazolja.) A disznóval díszített kis bronznyél alig szolgálhatott késnyélként, inkább valamely női testapoló eszköznek

³⁰ Ismeretes, hogy Pannonia is ismerte azokat a mintakönyveket, amelyeket a nagy ipari- vagy művészeti-központok adtak a provinciáknak: L. Hekler, *Öst. Jahreshfte XV. kötetében: Forschungen in Interéisa c. tanulmányát és Oroszlán: Mitológiai és szimbolikus képtípusok a pannoniai sír- emlékeken*, Budapest, 1918. 21 l. skv.

³¹ A pannoniai állatalakos pateranyelekre l. Radnóti Aladár: *A pannoniai római bronzedények*. Budapest, 1938. 68–78. l.

³² E. v. Mercklin: *Wagenschmuck aus d. römischen Kaiserzeit*. Jbuch d. d. Arch. Inst. Bd. XLVIII. (1933) S. 84–176. és Alföldi András: *Állatdíszes kerékvető fejek kelta-római kocsikról*. Arch. Ért. XLVIII. (1935) 190 l. skv.

³³ L. Reinach: *Culter*. *Daremborg-Saglio I. 2. p. 1582. sqs.* — A szebb késnyelekre példaképen l. Reinach, *Rep. de la statueire T. IV. p. 468.* Genfből: oroszlán, mellső lábai közt állatfejvel; Reinach u. ott p. 476. Késnyél — oroszlán — Autunból. — Schumacher: *Beschr. d. Samml. ant. Bronzen in Karlsruhe*, 1890. Taf. XVI. 16. S. 155. késnyél sasfejben végződik. — Walters: *Cat. of the Bronzes in the Brit Museum, London, 1899. p. 357. No. 2955.* — Igen szép késnyél — szájában vadat tartó kutyával.

nyelét — esetleg tűt — alakították ki ilyenformán. De kis kulcs nyele is lehetett.

Ezenkívül még a nagyobb mérlegek ellensúlyozó karját is szokás volt a mi állatalakjainkhoz hasonló díszítéssel ellátni.³⁴ A M. Történeti Múzeum Régészeti Osztályának már régóta tulajdona az az EQVEIAS feliratú női mellképet ábrázoló bronzsúly, mely bizonyítja, hogy ezek a mérlegek, mint a római birodalom minden provinciájában, nálunk is használatban voltak.³⁵ Figuráink közül egyedül a Delhaës István gyűjteményéből származó darab (IV. 3.) jöhetne e tekintetben számba, amely alkalmas dísz lett volna ily nagyobb mérleg karjára is.

Maradna végül a kehelyből kinyúló kostest (VII. 1.), melyet szintén valamely eszköz díszítésére használtak föl, ezt az eszközt azonban megállapítanunk nem sikerült. Mindenesetre tű, vagy valami hasonló lehetett, legalább is erre vall a beletört vékony nyél.

Felmerülhet végre e kulcsok használatának kérdése is, azaz egyszerűbben az a kérdés, hogy valójában mire használták ezeket a kulcsokat, amelyek állatalakos bronznyelének legtöbbször, mint láttuk, lyukat is fúrtak, hogy felfüggeszthessék, vékony fonalon vagy láncon viselhessek, magukkal hordhassák tulajdonosaik őket. Ez a díszes kulcsfajta, amint ezt már a felhozott, különböző helyekről származó párhuzamok is mutatják, meglehetősen el volt terjedve és példányaival, bár sohasem tömegesen, csaknem minden provinciában találkozunk. Mindamellettt számuk a közönségesebb, nem ily díszesen előállított kulcsokénál sokkalta kisebb, nyilvánvaló tehát, hogy nem általános, hanem különleges használatra voltak szánva. Ebben a vonatkozásban tehát igen becseseknek kell tartanunk azokat a leletkörülményeket, melyeket sajnos csak egyetlenegy kulcsunknál konstatáltak. II. 2. sz. kulcsunk 1935-ben Vajtán került elő és bronz ládaalakatrészekkel — veretek, bronzlemezek, fogantyúk női fejfel és delfinalakkal, — valamint más kulccsal és gombdíszítésekkel találták együtt.³⁶ Más kulcsnál nem sikerült a leletkörülményeket ilyen pontosan megállapítani. Kulcsaink némelyikének felülete a használatától csakugyan megkopottnak látszik, más példányokon ellenben a használatnak nyomát alig találjuk. Mindenesetre feltehető, hogy e kulcsok jórészének használati célja is volt, de állandó használatra e kulcsok aligha szolgálhattak; alakjuk nem praktikus, használatuk nehézkes és súlyuk is számbevetéses lehetett. A vajtai lelet tanúsága szerint esetleg ilyen bronzveretes ládikák zárására készülhettek e kulcsok, és ezeknek többnyire szimbolikus mitológiai ábrázolásokkal ékített lemezeihez igen jól illehettek e kulcsok formái is, melyeknek oroszán-ábrázolásai a keleti

³⁴ L. Daremberg-Saglio „Libra“ címszavát, Tom. III. 2. p. 1222 sqs. — A berlini múzeum egy mérlegén párdue díszíti az ellensúlyozó kart, l. Jbueh. d. d. Inst. Arch. Anz. 1889. S. 117. és 1891. S. 138. L. még Friedrichs: Kleinkunst und Industrie. No. 929—930.

³⁵ Kalauz a Régiségtárban 15. kiad. 1912. 131 lap.

³⁶ L. fentebb.

művészet és vallások szimbolikus és kultikus vonatkozásait ültették át a római birodalom provinciáinak földjére.³⁷ De a vajtai leletben, mint láttuk, az oroszlános kulcson kívül még más közönséges fajtájú kulcs is volt; felmerülhet tehát az a gondolat is, hogy ez utóbbi szolgált talán a ládika elzárására, a díszesebb kulcsot pedig esetleg a ládikóban őrizték. Ebben az esetben pedig előtérbe kerülhetnek a kulcsoknak eddig kevesebb figyelemre méltatott egyéb vonatkozásai is.

A kulcs már régtől fogva a szimbolikus jelentőségű tárgyak között szerepelt. Elsősorban azoknak az istenségeknek volt jelvénye, akik az ég, az alvilág, vagy az időföldről uralkodtak. (Anubis, Sarapis, Hekaté, Kybele, Pluton, Hades, Janus, Kronos stb.) De egyúttal a papnők jelvénye is, és jelvénye a szentélyeket őrző mitológiai személyeknek is (Kassandra, Iphigenia, Io, stb.). Bizonyos, hogy némely vonatkozásokban a kulcsoknak varázserőt tulajdonítottak vagy legalább is ily erők forrásának tartották azokat.³⁸ Valószínűleg ilyen vonatkozásban kerültek a kulcsok, mint díszítő motívumok egyes közhasználatú tárgyakra is, melyeknek egyik legérdekesebb példáját szintén itt közölhetem. Kulccsal díszített hajtű ez, mely Aquincumban az Aranyhegyi árok felásása alkalmával a polgárváros kora-római temetőjéből került elő 1928-ban.³⁹ A 15.5 cm. hosszú bronztű (1. kép) végét szépművi kulcs díszíti, melyet különféle, szépen formált

³⁷ V. ö. Paulovics I. id. m. (Dionysosi menet...) ládavereteit. Ugyanott a pannoniai ládaveretekre vonatkozó irodalmat is megtalálhatjuk. — A. Gaheis: Das römische Tür und Kastenschloss (Öst. Jhefte Bd. XXVI. 1930. Beiblatt S. 231—262.) c. cikkének a tárgyalta kérdés szempontjából érdekessége a Das Kassettenschloss c. rövid fejezet (S. 259—62), ahol e kis ládikák-nak zárszerkezetét rekonstruálva a nyitásra szolgáló kulcsok tollát olyannak feltételezi, mint a minő a mi oroszlános kulcsaink épen maradt tolla. — V. ö. még Fink: Der Verschluss bei den Griechen und Römern, Regensburg, 1890. — Diels: Antike Technik. 2. Aufl. Berlin. — Neuburger: Die Technik d. Altertums. 3. Aufl. S. 337 ff. — Cagnat et Chapot: Manuel d'archéologie romaine, 1920, Tome II. p. 423.

³⁸ V. ö. Cumont: Textes et monuments figurés rel. aux mystères de Mithra, Bruxelles, 1899. p. 83. — U. az: Les religions orientales dans le paganisme romain, 4. ed. Paris, 1929., több helyütt. — Daremberg-Saglio, Dictionnaire, T. IV. 2. p. 1247—8.

(Ézzel kapcsolatban emlékeztetek azokra a leletekre, melyeket Kölnben és közeli környékén, valamint Germania más helyein (Trierben) találtak és amelyeket most a bonni múzeum őriz. Apró kis tárgyak ezek és közöttük létra, mérleg, fésű, kulcs, kapa, lapát, béka, kigyó stb. fordulnak elő. Ezekben szerettek volna Mithras istenség tiszteletéhez tartozó szimbólumokat látni. Cumont tagadja ezeknek ily szerepét — id. mű T. II. p. 525—6, fig. 402. — minthogy ezek csak aránylag kis körre szorítkozó helyen és négy-öt leletben jelentkeznek. H. Lehner is inkább gonosz varázslatok eltávolztatására szolgáló apró eszközöket lát bennük, amint hasonlók gyakran előfordulnak sírokban. Führer d. d. Antike Abteilung d. Provinzialmuseums in Bonn. 1924. 2. Aufl. S. 51. — E tárgyak közül különben egyik-másik előfordul egy-egy mithraeum leletei között is pl. I. a II. Meddernheimi mithraeum leleteit: Cumont, t. II. p. 369—372.

³⁹ A közzétételt ismét dr. Nagy Lajos igazgató úrnak, a leletkörülmények ismertetését dr. Nagy Tibor asszisztens úrnak köszönhetem.

összekötő tag segítségével — orsó, felfelé keskenyedő oszlopocska, ismét díszített orsó és csavart oszlop — kapcsoltak össze a tűnek lefelé vékonyodó testével.

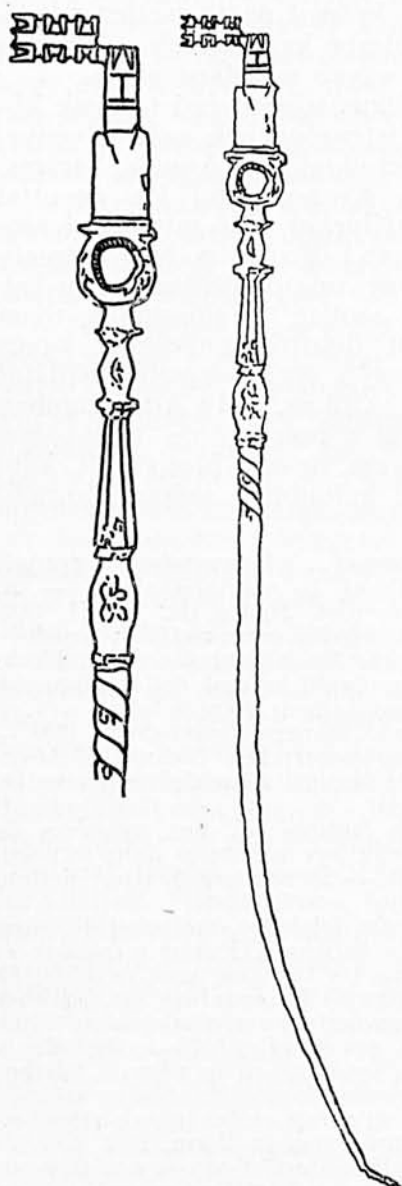

Abb. 1. kép.

A mi kulcsaink esetében azonban még az is feltűnő, hogy az ilyen ú. n. díszkulcsok legnagyobb része szimbolikus állatot — oroszlánt — ábrázol és pedig olyan tartásban, — szájában vagy mellső karmai között megölt állat fejével, sőt egy esetben mellső lábait leütött ifjú vállára téve — melyeket a keleti vallások körében elterjedtek és már magában is szimbolikus vonatkozásúaknak ismerünk.⁴⁰ Az oroszlán kedvenc állata volt Sol Invictus Deus Mithrasnak, akinek kultusz emlékei között érdekes módon megtaláljuk a kulcsnak és az oroszlánnak közvetlen egymás mellett és egymással kapcsolatban való szerepeltetését is; a mithraeumoknak felszereléséhez tartozó és azoknak kultuszszobrai között gyakran szereplő oroszlánfejű (leontokephalosz) Aion (Aeon) vagy Kronos szobraira gondolok, ahol az istenség kígyóktól átfont testtel, oroszlán fejjel és egyik vagy mindkét kezében hatalmas kulcsot tartva jelenik meg.⁴¹ Véleményem szerint tehát nem véletlenül választották ezeknek a kulcsoknak a leggyakrabban díszítő motívumául az ellenségét letipró oroszlánt, mely, mint

⁴⁰ V. ö. a 25., 26., 28. sz. jegyzetekben elmondottakkal. — Oroszlán szobrocskák különben szintén gyakran fordulnak elő a mithraeumok kulturtárgyai között. — Egyébként a kulcsok többi állatalakjai is kapcsolatba hozhatók az istenek kultuszával, pl. a párdue Dionysosszal, a kutya Hekatével és Melkarttal, a kos Juppiter Ammonnal, stb.

⁴¹ Az oroszlánfejű Aion vagy Kronos istenség képeit l. Cumont id. m. II. kötetében számtalanszor. Fig. 41, 46, 47, 68, 69, 96, 286, 294, 330, stb.

tudjuk, az istenek győzelmének és mindenhatóságának jele is volt a hívők szemében. Ne felejtsük el végül, hogy a mithraikus vallás éppen a saját hiveinek egyik csoportját nevezte leonesnek, éppen azt a negyedik csoportot, melynek tagjai átmenve az előző három fokozat beavató és előkészítő próbáin, először vehettek részt és részesülhettek Mithras misztikus és titokzatos szertartásaiban.⁴²

Lehet tehát, hogy e kulcsok nemcsak kulcsok, hanem szimbolikus tárgyak, jelvények is voltak, talán éppen a Mithras vallás e negyedik fokozata boldog beavatottjainak jelvényei, akik fölavatásuk alkalmával kapták e varázserővel bíró, megszentelt és reájuk nézve azért mindenek fölött becses tárgyat, melyet azután elzárva tartottak és csak ünnepies alkalmakkor vették használatba. Ezt magyarázná a szobrocskákon fúrt lyuk is, mely lehetővé tette a kulcsoknak felfűzve való hordását.⁴³

Brigetióban, ahol az itt bemutatott oroszlanos kulcsnyelek legtöbbször készült, eddigelé nem került elő még Mithras szentély. De ez nem bizonyítja azt, hogy egyáltalában nem volt. Hogy Mithrasnak sok hívője lehetett Brigetióban, azt az ott előkerült emlékek száma is bizonyítja. Láng Nándor, aki a „brigetiói Dolichenumról“ írt tanulmányában szintén foglalkozik e kérdéssel, maga is abban a véleményben van, hogy ezek az emlékek egy Mithras szentély esetleges léte mellett bizonyíthatnak.⁴⁴ A két Keletről származó istenség különben is barátságos viszonyt tartott hivei között a birodalom nyugati felében is. Sokszor egymás mellett vannak templomaik, sőt olykor egy templom egyesíti a két istenség kultuszát és tiszteletét.⁴⁵ Ez a tény — Mithras tiszteletének Brigetióban való elterjedése — esetleg a fentiek szerint magyarázhatná is az ott készült ily kulcsnyeleknek aránylag nagy számát is.

Eddigi fejtegetéseink összefoglalásaként a magunk részéről ezeknek a kulcsoknak a szerepét a következőképen látjuk:

Lehettek ezek a kulcsok egyszerűen díszládikák kulcsai, de esetleg ezeket őrizhették ezekben a ládikákban. Ez utóbbi esetben lehettek szimbolikus, óvó vagy védő eszközök, lehettek az istenségnek (Mithrasnak vagy más keleti istenségnek) varázshatalommal bíró

⁴² V. ö. Cumont id. m. I. p. 313 sqs. és Wissowa: Religion und Kultus der Römer, 2. Aufl. 1912., S. 369 ff. — A negyedik és a hetedik gradus fordul elő a legtöbbször a hívők jelzésére: leones et patres.

⁴³ L. Daremberg-Saglio id. m. „amuletum“ címszavát is, T. I. 1. p. 252 sqs., ahol a többi között a kulcs is előfordul amuletként. A mi felfogásunk szerint a fenti esetben a kulcs több volt egyszerű amuletnél.

⁴⁴ Az előkerült brigetiói Mithras emlékekre l. C. I. L. 4296. 4301—2, 11.005 sqs. — A brigetiói Dolichenumot Milch Ármin fedezte föl 1899-ben és közzétette a Komárom vármegyei és Városi Múzeum Egyesület 1900. évi Értesítőjében 28 l. skv. — Láng Nándor: A brigetiói Dolichenum, Gróf Klebelsberg Kuno Emlékkönyv, 1925. 93 l. skv. — L. még Paulovics István: Dolichenus háromszögek tartója Brigetióból. Arch. Ért. XLVII. (1934) kötet, 40—48. l.

⁴⁵ Carnuntumban. L. Pauly Wissowa: Realencyclopaedie, Bd. XV. 2. Sp. 2185. (E. Wüst.)

jelvényei és végül talán vallási beavatottsági jelvények és ebben az esetben könnyen érthető volna, hogy ezeket állandóan vagy legalább is sokszor fonálra vagy láncocskára fűzve viselték.

Csak egy ötletet kívántunk e lapokon e kulcsok használatára és alkalmazására nézve felvetni. Az igazi cél azonban ezeknek az állatalkos bronzkulcsnyeleknek bemutatása volt, melyeknek nagy része, mint láttuk, a brigetiói műhelyek termése közé sorolandó. Akkor, amikor az ószőnyi ásatások Brigetiónak minden téren való jelentőségét oly nagy mértékben megnövelték és oly fontosnak mutatják, úgy hisszük, hogy e kulcsoknak összegyűjtésével és bemutatásával nem végeztünk felesleges munkát.

Dr. Oroszlán Zoltán.

Manichi di chiavi con animali, in Pannonia.

Dati sull' attività delle officine di bronzo di Brigetio.

(Le tavole No. VI—XIII. fanno parte del presente articolo.)

La traduzione italiana dell' articolo verrà pubblicata nel volume XVI. della rivista.

Dr. Zoltán Oroszlán.